

رئیس گفتند: آنکه مغاوج دولتی دارد مغاوج را وزیر جنگ دارد و وزیر اشکرا و منشی است و وزیر نیست. **مخبر السلطنه** - حالا آنرا وزیر جنگ کنند حرفی ندارند.

آقا سید حسن تقی زاده - خبر خوبست. **مخبر السلطنه** - این نزاع لفظی است. **حاج محمد اسماعیل آقا** - اینجا اسمی وزرا را نوشتند که وزرا این اشخاص هستند آنروز خودشان اینجا حاضر بودند گفتیم که شما را همه کس میدانند که وزرا ملک هستند ولی باید مسئولیت شامعین شود حالا این جواب همانست مگر کسی آنها را نمی شناسد این تعرفه است نه تعهد حدود و مسئولیت. **مختشم السلطنه** - شما میدانید که حدود آنها معین نبوده است و نمیشود که امروزه معین کرد باید نظامنامه نوشت تا مسئولیت آنها معین شود بعد بآن عمل کنند.

عون الدوله - این فرمایش شما صحیح است خوب بود جواب را هم صدارت باین طور میفرستند. **مختشم السلطنه** - اگر بنده را اینقدر قابل نمیدانستند که مرا روانه نمیکردند یعنی فرمودند که امروزه لازم بآن مطالب نیست که نوشته شود اگر زبانی لازم شد بنده بعضی مطالب عرض کنم قانون را هم میفرستند می نویسند بعد از نوشتن و تصحیح البته اداره مسئول بآن خواهند بود.

عون الدوله - حالا از کجا ما خاطر جمع باشیم که آنها می نویسند.

آقا سید حسن تقی زاده - مایک مشکلی داشتیم رقیب اورا حل کنیم یک جزئی حل نشده یک مشکل دیگر برا او افزوده شد که نوشتند وزرا در حدود قانون اساسی مسئول ذات مقدس هستند.

حاج محمد اسماعیل آقا - جواب این مطلب این کلام است که بنویسند قانون اساسی مسئول مجلس هستند. **مختشم السلطنه** - دیگر چه عرض کنم مقام تعزیر برانقریر دو تاست.

آقا سید محمد تقی - حق با هر دو جانب است شمام راست میگویند ولی اگر وزرا را از پیش سؤال کنند میگویند ما مسئول نبودیم اگر از بعد سؤال کنند میگویند شما هنوز ننوشتید قانون بنویسید بدهید ما مسئول میباشیم مقصود اینست که کسی عرضی ندارد اگر حرفی هم کسی بزند مثلا مثل آقا میرزا ابوالحسن خان آنهم غرض شخصی نیست غرض نوعی است که باید دست هم را گرفته کاری نمود که فایده به بقشد.

آقا میرزا ابوالحسن خان - خبر من غرض دارم میگویم باید وزیرا ایرانی باشد ما خارجه را بریاست قبول نداریم.

مخبر الملک - حالا که او را بشما معرفی نکردند شما چه میگویند.

آقا میرزا ابوالحسن خان - هیچ من حرفی ندارم.

آقا سید حسن تقی زاده - خوبست که از جناب رئیس انجمن برای بگریزید برای اینکه این سند کافی است یا خیر؟

سیدالحکما - آخر این همه که گفتید چه شد؟

مخبر الملک - شما بگویند چه میخواهید.

حاج محمد اسماعیل آقا - من میگویم این جواب مایست.

حاجی سید اسماعیل - این رفته از برای مقصود شما کفایت و خوبست؟

حاجی بحر العلوم - مسئول قانون همان مسئول مجلس است فرقی نمی کند خوبست این نوشته همان مسئول قانون باشد ختم کنید.

رئیس - یک مطلبی هست و آن اینست که آنها خود را مسئول قانون ننوشتند نمی دانند پس باید برای پیشرفت اول قانون را نوشت آنوقت البته قهراً آنها مسئول خواهند بود عوض این کارها که وقت را می گذرانیم آن کار را بکنیم بهتر است.

آقا سید مهدی - بقول آقا میرزا ابوالحسن خان مجلس باید کار بکند و قانون وضع کند قرار بدهد که مجلس مسئول کار باشد لازم نیست که شما هر روز بیایید اینجا بنشینید و صحبت کنید کیسیون کنند و کار کنند هفته یکی دوروز بیایند در مجلس.

آقا سید حسن تقی زاده - اینکه شما می گوئید تمام و کلا میدانستند که قانون نوشته شده است پس چرا اینها را خواستید معلوم است غرض این بود که آنها مسئول قانون ننوشتند باشند و قبول مسئولیت بکنند تا قانون وضع شود.

آقا سید مهدی - شاید شما چیزی بنویسید و در قانون وزارت عدلیه که وزیر عدلیه نتواند از عهد بر آید و استعفا بدهد آنوقت چطور او قبول مسئولیت کند پس باید بنویسید بعد آنها قبول مسئولیت کنند.

مخبر الملک - آخر چه شد غرض اینست که کفایت این سند بانه؟

حاجی محمد ابراهیم - وزیر داخله چیست؟ **رئیس** - وزیر داخله کیست که تمام ادارات حکام و تنظیمات داخلی حتی نظمیه شهر با او است.

حاج محمد ابراهیم - این دزدیهائی که میکنند اینهم دیگر قانون میخواهد مسئول این کار وزیر نیست چرا امنیت مردم نمی دهند چرا جلو گیری نمیکنند اینکه دیگر قانون نوشتن نمیخواهد.

آقا میرزا سید محمد محمد مجتهد - حالا معین طور علانیه مال مردم را میبردند مجلس نباید این مطلب را بخواهد که نگذارند اینطور هرج و مرج بشود؟ **آقا سید محمد تقی** - این مطلب را بنده عرض کرده بودم باید مجلس از حکومت بخواهد تنظیمات این کار را باینها که دیگر موقوف بنوشتن قانون نیست.

حاجی محمد ابراهیم - وزیر داخله بموجب این سند مسئول است باید مال مردم را بدهد.

حاجی محمد اسماعیل آقا - اینها فروعات آن مطالب است همینقدر که ای مطلب بجائی بند میشود باقی دیگر درست خواهد شد.

رئیس - این مطلب را تمام می دانید یا قابل مذاکره است.

حاجی محمد اسماعیل آقا - غیر تمام نیست قابل مذاکره است.

رئیس - پس باشد پس فردا مذاکره کنید.

مذاکرات مجلس
روز سه شنبه ۲۱ شهر ذی الحجه الحرام
خلاصه مذاکرات روز یکشنبه قرائت شد

بعد ادیب التجار از رئیس اجازه گرفت لایحه که نوشته بود قرائت کرد خلاصه مضمون آن اینست (مدتی بود بجهت عدم معرفی وزراء و کلاي مستمر

متعلق بودند که اقدام در کار پیشرفت نداد و چندی بود در اینخصوص مذاکره میشد روز پنجشنبه ۱۶ وزراء حاضر در مجلس شدند و یکشنبه ۱۹ هم صدارت عطلی شرحی بمجلس نگاهشت بودند قرائت شد بعضی گفتند این مکتوب برای معرفی وزراء کافی نیست بعضی گفتند کافی است بالاخره قرار شد در اطاق مخصوص در این باب مذاکره نموده آنچه صلاح شد خدمت صدارت اظهار شود مجلس هم خورد و در اطاق مخصوص هم گفتگو نشد ندیدند یا اینکه بنده مطلع نشدم غرض مرقومه صدارت مکتبی بود یا نه اگر مکتبی است کار از امروز شروع بکار شود و اهم کارها نوشتن قوانین وزارتخانه است تکلیف مجلس است که شروع بنوشتن نمایند اگر از طرف دولت باید نوشته شود اکیدا مطالبه نمایند که پس از تنقیح و تصویب بموقع اجرا گذارده شود و خوب است اول مجلس نظامنامه داخلی خود را مجری دارد زیرا که واضح قانون تا خودش بقانون عمل نکند دیگران را نمیتواند باجری قانون دعوت نماید اینست که بعضی ایرادات در مجری نشدن نظامنامه داخلی مجلس نوشته عرض میشد.

(اول) در باب انجمن تحقیق که وظیفه اش این است عرایضی که قابل مذاکره است بمجلس اظهار دارد و از سایر عرایض هم هفته یکمرتبه فهرستی ترتیب داده خلاصه آنها را بمجلس عرضه دارد انجمن تحقیق بر قرار است ولی رسم مزبور را بنده هیچ ندیده ام.

(دوم) درخصوص انجمن مالیه قرار شد تحقیقات خود را در این باب بمجلس اظهار دارد فقط اواخر ماه گذشته جناب وثوق الدوله شرحی قرائت کرد و معلوم نشد مجلس رأی اعضاء انجمن مالیه را تصویب کرد یا نه و فعلا هم چهل و پنج روز بیشتر بعبه نداریم لاقابل باید باز دو روز بماند دستور العمل مالیه حاضر باشد و حالا یکماه بیشتر برای اصلاح اینکار وقت نداریم اعتقاد بنده اینست که حالیه بطور مساوات از همه آنچه روئیدنی از خاک است عشو نیم دریافت شود و این اسهل طرق است برای آبادی مملکت با ملاحظه مخارج بیبوقع و حقوق بدون استحقاق.

(سیم) در باب انجمن عدلیه قرار شد دستور العمل آن نوشته شده بعد از تصویب بمجلس بدولت اظهار و بموقع اجرای گذارده شود تا حال نتیجه دیده نشد اکثر اعضاء انجمن عدلیه اندامی کرده اند چرا راپرت آنرا بمجلس ندیده اند اگر هم اندامی نشد جهت این مسامحه چیست در صورتیکه از تمام بلاد همه روزه شکایت مینمایند که کسی برایش آنها رسیدگی نمیکند و رفع ظلم از آنها نمیشود.

(چهارم) دو فقره انجمن های بلاد اواخر ماه گذشته بعد از فرمایشات حجج اسلامیه و مذاکرات و کلا ولزوم بودن این مجالس چنین تصویب شد که انجمنی تشکیل شده با حضور جناب مشیر الملک دستور العمل مجالس محلی بلاد را نوشته بعد از تصویب بموقع اجرا گذارند اگر اقدام شده بسیار خوب والا استدعا میشود هر چه زودتر اقدام نمایند که از اکثر پریشانی وی نظمی در حدود وطن و بلاد تمام ملت مضطرب و هیچ آسایش ندارند.

(پنجم) قرار بود برای دفتر دار مجلس واجزا آن دستور العمل مخصوصی از طرف مجلس نوشته شود اگر نوشته اند معلوم شود والا تا حال دفتر دار واجزا آن بجه ترتیب رفتار ننموده اند و از روی چه دستور

شاهزادگان نباید وزارت و حکومت نمایند بجهت اینکه اگر خیانتی بکنند باید بمجازات برسند و آنها از خانواده سلطنت هستند مجازات آنها صحیح نخواهد بود و اسباب تولید زحمت و اشغال خواهد شد مگر در اداره قشون که ریاست آن مخصوص شخص شعبس اعلی حضرت است وزارت یا منصب دیگر داشته باشند در این صورت مسئول مجلس نخواهند بود و مجلس میخواهد از بابت مسئولیت آسوده شود و از طرف دولت متقبل میشوند که اگر خیانت آن ثابت شود موزول نمایند تا ثابت و معلوم نمائیم این انقلابات مملکت از بابت سرحد زمانی و گمرکات و از بابت تلگراف افغانستان کسیرا روسها بسیم خودشان وصل نموده اند تمام مطالب را اول آنها گرفته و همه روزه اطلاعات بدولت خود میدهند بعد بتلگرافخانه ایرانی مطلب میرسد از کی است اینها خیانت نیست و همچنین بموجب تفرقه داده است علاوه گمرک دریافت می نماید این خیانت نیست؟

رئیس - همه صحیح است ولی سندا لازم دارد.
آقا سید حسین - سند اینجا میخواهد یا در مجلس تحقیق.

رئیس - در مجلس تحقیق.
آقا سید حسین - اینجا سند آورده ارازه نمایم.

رئیس - پس مذاکره اش اینجا ناتمام می خود است.

آقا سید حسین - آن دو مطلب را که گفتم در نظامنامه مجلس سنا بگنجانید.

رئیس - ممکن نیست و نمیشود باید در ققانون وزارت خانه قید شود و بنویسند.

اسدالله میرزا - آقا سید حسین در مجلس بعضی حرفها میزند که محل تعجب است مملکت بطوری ترقی کرده که خارجه وزیر میشود و در ممالک خارجه یهودیها وزارت دارند اما در این مملکت آقا سید حسین میگوید شاهزاده ها وزارت و حکومت نداشته باشند معنی این حرفها اینست که شاهزادگان با سایرین چه فرق دارند همه ایرانی هستند باید بدستی کار کرد هر کس باشد.

رئیس - این رای شخصی است.

اسدالله میرزا - آخر اینها چه حرفی است و چه معنی دارد نمیدانم.

آقا شیخ حسین - اینها حرفی است بی حاصل هر کس کار خوب میکند که برای ملت فایده داشته باشد آن خوب است.

آقا سید حسین - هر کس در این خصوص هر چه میداند بگوید.

حسنعلی خان من میگویم امر و زمام باید کاری کرد که فایده بحال ملت و دولت داشته باشد و دولت و ملت را یکی و متحد نموده و اگر بای گفتن این حرفها است این مجلس هیچ فایده ندارد بلکه مضر بحال ملت و دولت است من که یکی از و کلا هستم اگر بهمین ترتیب باشد استعفا میدهم و شاهنوز هیچ کاری برای ملت نکرده اید چه دعوائی دارید وزراء مسئول را خواستید بشما معرفی کردند شا کار بکنید اگر مسوونوز وزیر باشد آنوقت هر چه میخواهید بگویید.

آقا سید حسین - در باب معرفی وزراء قبول ندارم.

حسنعلی خان - جواب مسئله شاهزاده ها را هم من میگویم شاهزاده یا غیر شاهزاده چه فرقی دارد همه یکی بوده و در تحت یک قانون هستند.

آقا میرزا ابوالحسن خان - من میگویم در اینکه شاهزادگان یعنی خانواده سلطنت شان ایشان اجل از آن است که مذاکره در خصوص آنها بشود و مسئول مجلس باشد بلکه مسئول ذات اقدس همایونی هستند و عقیده من در این باب اینست که این مطلب را در فصل علیحده همین طور بنویسند اما در باب وزراء اینکه هشت نفر یا نه نفر معرفی شده اند ما حق گفتگو نداریم ولی میگویم یعنی عقیده خود را اظهار میکنم کابینه وزراء در ممالک خارجه مختلف است در بعضی جاها هشت نفر و در بعضی جاها پنج نفر یا شش نفر زیاد تر یا کم تر است و در بعضی مملکتها هم وزراء را شاه معین میکند و جای دیگر مجلس ملی و در ایران با سلطان است و نظیرت ایرانیان شاه یرست است و دوست قدر سلطنت هستند لیکن هیچ جا وزراء را هشت نفر معین نمیکند در صورتیکه دوست نفر باشند و بعقیده من شاه مختار است در تعیین وزراء اما این نمیشود که بگویند هشت نفر وزیر مسئول است در حالتیکه دوازده وزیر دیگر باشند مثلا وزیر جنگ معین شد و مجلس او را شناخت دیگر وزراء قورخانه و مغزن و غیره و غیره چیست اینها را باید مدیر و رئیس گفت یا بوزارت معرفی شده و مسئول باشند ولی لقبی غیر از وزیر شغلی است مثل سردارهای خارج از فوج پس باید امتیازی در بین باشد و من عقیده ام اینست که بگوئیم ما وزیر قورخانه و یست و گمرک و غیره داریم و میل هم داریم که مسوونوز وزیر باشد بهتر از این است که بگوئیم نداریم و مسوونوز را وزیر ندانیم ولی او در تمام نوشتجات خود را وزیر گمرک و یست نوشته و امضا کند.

رئیس - معنی وزیر را گفتم آن کسی است که بادولت طرف حساب است و از جانب دولت جمع و خرج دارد.

آقا سید محمد تقی - آنکه گفتید شاهزادگان مسئول مجلس نباشند از روی چه قاعده و قانون است.

آقا میرزا ابوالحسن خان - مقصود من این است که شاهزادگان بموجب قانون علیحده مسئول شخص اعلی حضرت باشند نه مسئول مجلس چنانچه در خارجه هم بهمین طور معمول است.

آقا سید محمد تقی - ایران مملکت اسلام است و در قانون اسلامی همه یکسانند.

حسنعلی خان - گمان نکنید که خدای تعالی خواسته من از مسوونوز طرفداری بنمایم و از دولت هم به چه چه حقوق ندارم که ملاحظه داشته باشم ولی میگویم آنکه گفتید در خارجه وزیر یهودی است صحیح است اما در این مملکت نباید وزیر غیر ایرانی باشد و ما ایرانیها وزیری را که خارجه باشد قبول نداریم و مسوونوز را از امروز بعد وزیر نمیدانیم.

حاجی محمد اسمعیل آقا - دو سال است که در سر این مطلب گفتگو است و تمام این زحمات و غصه ها را اینکه مردم کشیدند بجهت این مسئله بود و حال آنکه مسوونوز خود را وزیر دانسته و نوشتجات خود را تماما وزیر امضا نموده و

منویسد اینکه میگویم او را وزیر نمیدانیم اگر حقیقت دارد از طرف دولت بنویسند بعد ما هم قبول داریم.

(در این موقع رئیس از مجلس حرکت کرد و رفتند باطابق دیگر)

حسنعلی خان - مقصود شماها پیش رفتن کار نیست و هیچ کدام هیرت و حیثیت ندارید تا کثون چه کاری برای ملت صورت داده اید؟

(در این موقع صدای ناظرین باحسنت بلند شد و حسنعلی خان اعراض کرده از مجلس رفتند باطابق دیگر)

محقق الدوله - ما حالا پنج ماه است که میآئیم و هیچ کاری که فایده برای ملت داشته باشد نکرده ایم و خاری از پای ایشان در نیآورده ایم بجز این که اغراض نفسانی و شخصی بخود ما را یکبار برده ایم جا دارد که ملت از ماها امتنان داشته باشد ؟ زیرا در معرض اینکه امورات آنها را اصلاح نمایم بدتر ضایع و خراب کردیم.

آقا میرزا محمود خوانساری - باید بدانیم در نبودن رئیس حق نطق داریم یا نه.

مخیر الملک - رئیس که نیست و نمایان رئیس هم نیستند پس برویم باطابق دیگر (تمام و کلا رفتند باطابق دیگر پس از یک ربع ساعت دوباره همگی به مجلس آمده شروع بنطق و مذاکره شد)

رئیس - مگر عرض کرده ام و باز هم عرض می نمایم اگر میخواهید مجلس فایده بحال ملت داشته باشد باید کار کرد از منزله و مشاجره لفظی هیچ فایده حاصل نخواهد شد این است نظامنامه مجلس سنا اول شروع بمذاکره و تصحیح آن بشود بعد هم بعین ترتیب باید مشغول کار شد عقیده من اینست (جمع کثیری تصدیق نمودند نظامنامه مجلس سنا بانضمام نظامنامه انتقادات آن قرائت شد پس از تمام شدن)

حاجی بحر العلوم - دغدغه دیگر باید خوانده شود باین یکمرتبه خواندن نمی شود رای داد.

آقا میرزا محسن - باید چاپ بشود و بتسام و کلا نسخه بدهند که پس از ملاحظه با دقت و تصحیح مذاکره شود.

رئیس - نسخه متعدد نوشته میشود و منتشر مینمایند پس از آن مذاکره و تصحیح میشود.

آقا سید عبداللّه مجتهد (خطاب بجماعت تماشاچها) مردم این قبل و قال چه بود چون مسئله مهمی بود ماها رفتیم باطابق دیگر شما چرا داد و فریاد میکردید.

یکتفر از تماشاچها - جناب آقاچرا و کلا قسم نمی خورند خیانت بملت نکنند و اول خیانت آنها این است که در این مدت هیچ کاری برای ملت صورت نداده اند و همه با یکدیگر قرض دارند میخواهند مجلس را مطلق نمایند.

مذاکرات دار الشوری ملی
روز پنجشنبه ۲۳ ذی حجه الحرام

رئیس - امروز قرار بود در ابتداء آن قسمی را کدر نظامنامه اساسی مقرر شده آقایان و کلا در حضور حجج اسلام یاد نمایند گویا بجهت آقایان مانعی روی داده که نتوانستند تشریف بیاورند پس مسئله قسم یاد کردن باشد برای روز هفتیه و یکشنبه صافاً چون مضمون نظامنامه داخلی قدری لظفرها